

על כוח הבחירה ועל לפניים משורת הדין

"ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה" (דברים יא כו)¹

דברים רבה פרשה ד, סימן ג

"ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה". אמר רבי אלעזר: משאמר הקב"ה הדבר הזה בסיני, מאותה שעה "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב" (איכה ג לח). אלא מאליה הרעה באה על עושי הרעה והטובה באה על עושי הטובה.² דבר אחר: אמר רבי חגי: ולא עוד, אלא שנתתי לכם שני דרכים ונכנסתי לפניי משורת הדין ואמרת לי: "ובחרת בחיים" (דברים ל ט).³

מדרש תהלים (שומר טוב) מזמור קיט פסוק יז

"גמול על עבדך אחיה ואשמרה דברך".⁴ אין הקב"ה משלם כלום על חנינם, לא לרשעים ולא לצדיקים. הרעה הבאה על הרשעים, לא הקב"ה מביאה עליהם. וכן הוא אומר "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב" - אלא הם גומלים לנפשם וכן הוא אומר "הכרת פניהם ענתה בס... אוי לנפשם כי גמלו להם רעה" (ישעיהו ג ט).⁵

ספרי דברים פסקא נג

"ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה" - למה נאמר? לפי שנאמר: "החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה" (דברים ל ט), שמא יאמרו ישראל הואיל ונתן המקום לפנינו שני דרכים דרך חיים ודרך מות נלך באיזו מהם שנרצה! תלמוד לומר: "ובחרת בחיים" (שם).

משל לאחד שהיה יושב על פרשת דרכים והיו לפניו שני שבילים אחד שתחילתו מישור וסופו קוצים ואחד שתחילתו קוצים וסופו מישור. והיה מודיע את העוברים ואת השבים ואומר להם: אתם רואים את שביל זה שתחילתו מישור? כשתים ושלש פסיעות אתם מהלכים במישור וסופו לצאת לקוצים. ואתם רואים את שביל זה שתחילתו קוצים? כשתים ושלש פסיעות אתם מהלכים בקוצים וסופו לצאת למישור. כך אמר להם משה לישראל: אתם רואים את הרשעים שמצליחים בעולם הזה כשנים ושלשה ימים הם מצליחים וסופם לתהות באחרונה... אתם רואים צדיקים שמצטערים בעולם הזה כשנים ושלשה ימים הם מצטערים וסופם לשמוח באחרונה...

¹ פסוקים רבים מדברים על כוח הבחירה שנמסר לאדם, בראשם הפסוק הפותח את פרשתנו והמקביל לו בפרשת נצבים (דברים ל ט): "החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים". ובפרשת השבוע שעבר: "ועתה ישראל מה ה' א-להיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה'". ובמגילת איכה (ג לח): "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב". וראשון לכולם בספר בראשית (ג כב) בחטא עץ הדעת: "הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע". ולכאורה אין צורך בפסוקים מיוחדים לכך. כל התורה כולה, בפרט ספר דברים, אומרים שוב ושוב שיש לאדם כוח ואחריות מוסרית לבחור. ואנו לא מתיימרים לדון בנושא כוח (חופש) הבחירה שהוא רחב מני ים, אלא רק בתת נושא מיוחד שקראנו לו "לפניי משורת הדין".

² שיטת ר' אלעזר צריכה ביאור. האם כוונתו שהשכר והעונש הם מיידיים, מובנים "בטבע הדברים עצמם"? האם חו"ח הכוונה היא שהקב"ה מסתלק מהנהגת העולם היומיומית (כדעת אפלטון ופילוסופים יוונים אחרים)? אנחנו מציעים לחבר את דבריו של ר' אלעזר עם דברי ר' חגי שלהלן (למרות המפסיק "דבר אחר"). דברי שניהם מאזנים זה את זה. כוח הבחירה שניתן לאדם הוא גדול מאד, האדם בוחר לא רק את המעשה אלא גם את התוצאה. ודווקא לכן, באופן פרדוקסלי, הקב"ה "מתערב" ומורה לאדם לבחור בדרך הטובה. יש כאן בבואה של הפרדוקס הגדול יותר של "הכל צפוי והרשות נתונה" (אבות ג טו) עליה דנים חכמי ישראל באריכות (פרק שמיני משמונה פרקים לרמב"ם). בכל מקרה, שיטת ר' אלעזר מציגה גישה ייחודית מאד לנושא שכר ועונש.

³ הדרשן יכול היה לקחת את הפסוק הסמוך בפרשתנו: "את הברכה אשר תשמעו...". אבל הוא מעדיף ללכת לסוף הספר (לפרשת נצבים) ולשאל משם את הפסוק "ובחרת בחיים". כנראה משום שאצלנו יש גם פסוק שלילי ("והקללה אם לא תשמעו") ואילו שם הציווי הוא רק חיובי: "החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך". בכל מקרה, נראה שהדרשן סבור שלאחר האמירה "ראה אנכי נותן לפניי ברכה וקללה" שהוא הכרזה על מתן חופש הבחירה לאדם, כל ציווי או המלצה לאדם מה לעשות הוא בעצם מיותר, הוא כביכול התערבות של הקב"ה בכוח הבחירה. לאחר הפסוק הראשון, אין עוד מה להוסיף, הכל תלוי באדם. וכל מה שבכל זאת נוסף (לאורך כל ספר דברים ובתנ"ך כולו) הוא בבחינת "לפניי משורת הדין".

⁴ את המילה "אחיה" אפשר לקרוא לשני הכיוונים: "גמול על עבדך, אחיה ואשמרה דרכך" או: "גמול על עבדך אחיה, ואשמרה דברך". האם חיות האדם היא בסייעתא דשמיא (לפניי משורת הדין) ואז יוכל לשמור את התורה, או שהחיות היא התוצאה של שמירת התורה והכל מן האדם. ראה בפירוש דעת מקרא לעמוס חכם שהאר"ך בעניין וקישר זאת עם טעמי המקרא.

⁵ לכאורה ממשך מדרש זה את שיטת ר' אלעזר מהמדרש הקודם, אך בהמשך הוא עושה הבחנה בין הטובה שהיא מידה "טבעית" לקב"ה ולמציאות שברא ובין הרעה שזו מידה "לא טבעית" והקב"ה "נאלץ" לנקוט בה כשבני האדם עושים דברים קשים ("לא טבעיים"). ה"לפניי משורת הדין" הוא הטוב הטבעי שיש בבריאה. אותה מידת הרחמים שאילולא שהקב"ה שיתף אותה בבריאת העולם, לא היה העולם יכול להתקיים (רש"י על הפסוק הראשון בתורה "ברא א-להים"). הרע הוא היוצא דופן. וראה ספרא בחוקותי ב ד: "אף אני אעשה זאת לכם" - זו קשה לכם יותר מכל, ששמי הגדול הוי עליכם כבעל חוב. "לכם" - מידיכם היתה זאת. אין הרעה יוצאת מלפני לעולם. וכן הוא אומר: מפי עליון לא תצא הרעות, אלא הטוב". סרסוהו ופרשהו.

רבי יהושע בן קרחה אומר: משל למלך שעשה סעודה והזמין את האורחים. והיה אוהבו מסב ביניהם והיה רומזו ליטול מנה יפה ולא היה בו דעה. וכן הוא אומר: "אשכילך ואורך בדרך זו תלך איעצה עליך עיני" ⁶ (תהלים לב ח). כיון שראה שלא היה בו דעה אחז את ידו והניחה על מנה יפה וכן הוא אומר: "ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי" (תהלים טז ה). יש לך אדם שניתן לו חלקו ואינו שמח בחלקו אבל ישראל מודים מפויסים שאין חלק יפה כחלקם ולא נחלה כנחלתם ולא גורל כגורלם והם מודים ומשבחים על כך. וכן הוא אומר: "חבלים נפלו לי בנעימים וגוי אברך את ה' אשר יעצני" (תהלים טז ו – ז).

רמב"ם פרק שמיני מהקדמה למסכת אבות ("שמונה פרקים")

"ואמנם האמת אשר אין ספק בה, שמעשי האדם כולם מסורים אליו, אם ירצה יעשה, ואם ירצה לא יעשה, מבלי כפייה ומבלי הכרח לו על כך. ולפיכך חוייבה המצוה, ואמר: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב [ו]את המות ואת הרע... ובחרת בחיים", ונתן הבחירה לנו בזה. ⁷

רמב"ם הלכות תשובה פרק ה

הלכה א: רשות לכל אדם נתונה אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק הרשות בידו. ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע הרשות בידו. הוא שכתוב בתורה: "הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע". כלומר, הן מין זה של אדם היה יחיד בעולם... שיהא הוא מעצמו בדעתו ובמחשבתו יודע הטוב והרע ועושה כל מה שהוא חפץ ואין מי שיעכב בידו מלעשות הטוב או הרע וכיון שכן הוא, פן ישלח ידו. ⁸

הלכה ב: "אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טיפשי אומות העולם ורוב גולמי בני ישראל, שהקב"ה גוזר על האדם מתחילת ברייתו להיות צדיק או רשע. אין הדבר כן, אלא כל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבנו או רשע כירבעם, או חכם או סכל, או רחמן או אכזרי, או כילי או שוע וכן שאר כל הדעות. ואין לו מי שיכפהו ולא גוזר עליו ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים. ⁹ אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאיזו דרך שירצה. הוא שירמיהו אמר "מפי עליון לא תצא הרעות והטוב". כלומר, אין הבורא גוזר על האדם להיות טוב ולא להיות רע, וכיון שכן הוא נמצא זה החוטא הוא הפסיד את עצמו...." ¹⁰

רס"ג אמונות ודעות המאמר הרביעי

הודיענו א-להינו על ידי נביאיו שהוא שם יתרון לאדם על כל ברואיו באומרו: "ורדו בדגת הים ובעוף השמים" (בראשית א כה) ... ושהוא נתן לו את היכולת למשמעתו והניחה לפניו כהצעה ונתן בידו היכולת והבחירה וציוהו לבחור בטוב כמו שאמר: "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב" ואמר אחריו "ובחרת בחיים" והעמידו לנו על דבר זה האותות והמופתים וקבלנום."

שבת שלום מחלקי המים

⁶ ראה מדרש תנחומא (בובר) פרשת לך לך שפסוק זה נדרש על אברהם: "אשכילך - אתן בך חכמה. "ואורך" - שאני מאיר עיניך. ואורך - שאני קושטך לדרך טובה. ואורך - אל הארץ אשר אראך". אברהם, כמו אדם הראשון מקבל בתחילת דרכו החדשה כוח בחירה וגם עצה והנחיה (ראה בראשית רבה יד ו: "אמר ר' לוי: "האדם הגדול בענקים" - זה אברהם. למה קורא אותו גדול? שהיה ראוי להבראות קודם לאדם הראשון, אלא אמר הקב"ה שמא יקלקל ואין מי שיבוא לתקן תחתיו, אלא הרי אני בורא את האדם תחלה שאם יקלקל יבא אברהם ויתקן תחתיו").

⁷ לכאורה, בניגוד למדרשים לעיל, אין לפי הרמב"ם "לפנים משורת הדין". כל הפסוק ברצף אחד. אבל ראה המשך דבריו שם: "וחייבו הלימוד וההתלמדות: "ולמדתם אותם את בניכם" וכו', "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם", וכל מה שבא בלימוד ובהרגל במצוות. וחייבו גם כן ההכנות כולן, כמו שכתב בספר האמת ואמר: "ועשית מעקה... כי יפול הנופל", "פן ימות במלחמה" ... והרבה מאד בתורה ובספרי הנביאים מזה הענין, רצוני לומר: ההכנה. מהי "הכנה" זו? האם זו "לפנים משורת הדין"?

⁸ כאן מביא הרמב"ם כמסמכתא לכוח הבחירה דווקא את הפסוק מספר בראשית לאחר חטא אדם הראשון. והרי זה פסוק זה נאמר בהקשר שלילי של גירוש האדם מגן עדן! (שים לב לסימות של הרמב"ם העושה שימוש בחלק מהפסוק "פן ישלח"). על בעיה זו של כוח הבחירה של אדם הראשון לפני ואחרי החטא של עץ הדעת, דן הרמב"ם במורה נבוכים חלק ראשון פרק ב' והוא מחלק שם בין המושכלות (אמת ושקר, עובדות) למפורסמות (טוב ורע, מוסר). וזה כבר נושא אחר שיש לדון בו בפרשת בראשית. עכ"פ לגבי אדם הראשון אין לכאורה "לפנים משורת הדין", להוציא את הציווי הפשוט: "מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל".

⁹ בניגוד ל"לפנים משורת הדין" של רבי חגי לעיל?

¹⁰ האם הביטוי "הפסיד את עצמו" רומז ל"מאליה הרעה באה על עושי הרעה והטובה באה על עושי הטובה"? האם הרמב"ם מסכים עם שיטת ר' אלעזר מדברים רבה לעיל ועם מדרש תהילים הנ"ל?